

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПОСТРАЖДАЛИХ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

УДК 159.9

Н. В. Оніщенко

Незважаючи на те, що надзвичайні ситуації (НС) сьогодні, на жаль, є майже невід'ємною частиною життєдіяльності суспільства, кожний раз вони викликають не абиякий інтерес представників засобів масової інформації. Безумовно, основною функцією будь-яких засобів масової інформації (ЗМІ) є доведення до реципієнта останніх новин з місця події, а також висвітлення подробиць того, що трапилось, тощо.

Ми вважаємо зайвим нагадувати про те, що кожен фахівець повинен виконувати свою роботу та не заважати іншому робити те саме, особливо, коли мова йдеться про порятунок людей та надання допомоги всім, хто її потребує. Нажаль, цю аксіому іноді досить складно віднести до представників ЗМІ. Маючи достатньо значущий досвід роботи в осередку НС, співробітники науково-дослідної лабораторії екстремальної і кризової психології Національного університету цивільного захисту України неодноразово відмічали дії представників ЗМІ як чинник, який ускладнює процес надання екстреної психологічної допомоги постраждалим від НС.

На сьогодні психологічний зміст питання ролі засобів масової інформації взагалі та діяльності екстремальних журналістів зокрема в умовах НС є нерозкритими. Здебільшого це питання висвітлюється з боку етичних аспектів передачі інформації стосовно трагічної події, з боку висвітлення загальних особливостей впливу інформації, яка транслюється мас-медіа і з позиції взаємодії ЗМІ із владою [1; 3; 4]. Деякими вченими висвітлюються особливості роботи екстремальних журналістів у “гарячих точках”, де йдеться про соціальні конфлікти [3; 5].

Найчастіше розгляд роботи ЗМІ в межах проведення робіт в умовах НС є однобічним. Зазвичай проблема аналізується з точки зору впливу екстремальних умов на діяльність працівників мас-медіа, розглядаються питання організації діяльності журналістів у надскладних умовах тощо. Разом із цим, майже ніхто не переймається проблемами впливу діяльності журналістів на перебіг подій в осередку трагедії, не піднімаються питання впливу інформації, що транслюється стосовно НС, на тих, хто її сприймає.

Окремої уваги та додаткового вивчення заслуговують питання дослідження впливу інформації на психічний стан населення, яке постраждало від НС, і проблеми висвітлення профілактичних заходів щодо попередження виникнення НС. Також недостатньо є висвітленими проблеми параметрів інформації стосовно трагедії, а також особливості її спрямованості.

Таким чином, метою нашої роботи є вивчення питання: як особливості подання та трансляції інформації стосовно НС впливають на психічний стан населення.

Одразу хотілося б зазначити, що, на перший погляд, ролі засобам масової інформації в осередку НС приділяється недостатньо уваги. Ми отримуємо новини, майже не замислюючись про те, хто й як їх нам надає, а чи все те, про що йдеться, є вірним та відповідає дійсності, тощо. І таких питань багато. На деякі з них ми спробуємо знайти відповіді.

Надзвичайні ситуації порушують звичний перебіг життєдіяльності населення, що, у свою чергу, обумовлює необхідність забезпечення контролю над поведінкою людей як на території НС, так і за її межами. Зазвичай, людей, які опинились в осередку трагедії, можна умовно розподілити на тих, хто:

1) будь-яку інформації стосовно НС сприймає як керівництво до дій. І чим більше інформації стосовно трагедії отримує людина, тим ефективнішими будуть її дії щодо зниження або уникнення збитків від НС та збереження власного психічного здоров'я;

2) нездатний сам приймати адекватні та правильні рішення в умовах НС. Саме в цих випадках дії представників ЗМІ повинні зводитись до того, щоб за

допомогою інформації, що ними транслюється, впливати на реципієнтів з метою зниження негативного впливу від НС.

Оскільки досить важливим є контроль над поведінкою людей як на територіях у зоні НС, так і за її межами, то в таких умовах повинні формуватись спеціальні канали розповсюдження новин стосовно трагедії, які б ураховували стан постраждалих від НС, стан свідків трагічної події та суспільства взагалі. Адже, завдяки засобам масової інформації, будь-яка трагічна подія отримує великого резонансу, який з одного боку може посилювати катастрофічність того, що трапилось, з іншого – допомагає проводити щось на зразок психотерапії.

Зауважимо, що для людей, які знаходяться у безпосередній близькості від трагедії, специфічним джерелом інформації є власні спостереження, а також повідомлення очевидців. Саме в таких умовах досить часто розповсюджуються чутки. І в цих випадках ЗМІ може виступати як підігрівач цих слухів, якщо буде надавати двозначну та незрозумілу інформацію. В іншому випадку, саме засоби масової інформації здатні спростувати недостовірну інформацію і подати найоб'єктивніші дані стосовно трагедії.

Який же вплив мають мас-медіа на людей? Інформація про НС, як правило, домінує над висвітленням інших подій повсякденного життя, що виражається у зростанні обсягів інформації про них в інформаційному просторі. Надмірна присутність подібної інформації формує ефект звикання масової свідомості до катастроф, їх неминучості, що в результаті веде до пасивної, відстороненої поведінки людей навіть при таких НС, як пожежа, повінь тощо. У результаті, у суспільстві може формуватись відсутність адекватного сприйняття безпечної поведінки в НС. Отже, маємо суперечність між зростанням стресогенних чинників для масової свідомості, обумовлених збільшенням масштабів НС, і зниженням компенсаторних можливостей ЗМІ, які забезпечують достатній рівень його стабільності.

Інформаційний простір можна подати як взаємодію інформаційних потоків та інформаційних полів і громадської думки та масової свідомості. У

свою чергу, інформаційне поле – це середовище, в якому здійснюється перенесення психічної, семантичної і психологічної взаємодії джерела інформації та її одержувача [7]. Саме тому інформаційна політика в умовах НС повинна будуватися з урахуванням основних підходів соціальної інформаціології (інформаційної ідентичності, випереджаючого інформаційного відображення, наявності державно-суспільного ідеалу, єдності свідомого, підсвідомого і несвідомого) [3]. Проблему сприйняття та ставлення до ризику і НС легше вирішувати на міжособистісному рівні, знаючи особливості тих, хто отримує інформацію, та маючи можливість контролювати розуміння людиною проблеми за допомогою зворотного зв'язку. Лише в цьому випадку можна очікувати певних змін у поведінці населення в бік підвищення безпеки їх способу життя.

Відсутність гармонійного співвідношення між реальним рівнем НС і характером його відображення в інформаційному просторі призводить до того, що люди потрапляють під подвійний психологічний прес: самої ситуації та її відображенням у мас-медіа. ЗМІ, будучи по суті своїй своєрідним соціальним регулятором суспільства, не сприяють соціально-психологічній стабільності суспільства в момент НС і не виконують одного зі своїх основних призначень – психокорекції масової свідомості. Це вимагає, з одного боку, вивчення механізмів впливу ЗМІ, а з іншого – регулювання інформаційних процесів з метою мінімізації психологічних наслідків НС для суспільства.

Серед основних особливостей діяльності представників ЗМІ, які не найкращим чином впливають на стан учасників НС, можна виокремити такі:

- Викривлення або надання неповної інформації – виникає, коли інформація, що передається, насичується яскравими барвами задля підвищення рівня її сенсаційності. У цьому випадку знижується критичність журналістів щодо матеріалу, який ними розповсюджується. Як наслідок, може мати місце виникнення та розповсюдження чуток.

- Авторська інтерпретація подій – виникає, коли журналісти, надаючи інформацію, не мають всіх необхідних знань щодо проведення рятувальних

робіт в осередку трагедії для максимально об'єктивного їх висвітлення. Наслідком цього може бути підвищення рівня тривоги реципієнтів, що, у свою чергу, знижує їх адаптаційний потенціал і призводить до регресивної соціально-психологічної адаптації. Крім цього, це може призвести до панічних настроїв серед постраждалих.

- Намагання втрутитись у процес роботи служб оперативного реагування – виникає через бажання представників мас-медіа зробити сенсацію і першими отримати можливість показати те, що відбувається безпосередньо в гущині подій. Такі дії представників мас-медіа можуть ускладнити проведення пошукових робіт, можуть спостерігатись загострення станів постраждалих та їх родичів (беруть інтерв'ю без дозволу, задаючи надзвичайно важкі питання) тощо.

- Бажання зробити сенсацію – НС у журналістиці знаходяться в тому ж семантичному полі, що і скандальні події. Механізм вибудовування тексту, сюжету при описі катастрофи та скандалу є однаковим – порушення звичного стану речей.

Дуже часто під час висвітлення подій з ліквідації наслідків НС журналісти поводять себе не дуже етично, намагаються будь-яким чином показати глядачеві жахливу картинку, сфотографувати вбитих горем людей, взяти інтерв'ю у доведених до відчаю постраждалих. При цьому, вони зовсім не переймаються станом людей і наслідками таких своїх дій.

Намагання психологів пояснити таким “мисливцям за гарячим матеріалом”, що їх дії лише шкодять людям, зазвичай не знаходять очікуваного розуміння. У таких випадках не зайвим є нагадування таким горе-журналістам про етичні норми їх роботи. Чомусь журналісти пам'ятають лише фрази “Не заважайте мені робити свою справу”, “Не перешкоджайте мені виконувати обов'язок журналіста”. Тому наведемо деякі пункти з “Етичного кодексу українського журналіста” [4]:

1. Журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини.

2. Факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного.

3. Журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності.

4. Журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми. Журналіст і редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів. Неприпустимим є розкриття імен неповнолітніх (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством.

Разом із цим у діяльності ЗМІ, представники яких працюють в осередку ліквідації наслідків НС, можна окреслити основні аспекти, висвітлення яких є вкрай необхідними в умовах трагедії. Основними з них є такі:

- розповсюдження інформації щодо телефонних ліній, за якими можна отримати повну інформацію щодо НС;
- поширення інформації про перебіг пошуково-рятувальних робіт, що надходить з оперативного штабу;
- висвітлення даних щодо місця перебування постраждалих (лікарні, шпиталі);
- трансляція інформації про потребу надання будь-яких видів допомоги постраждалим від трагедії (банківські рахунки для переводу коштів для постраждалих; перелік речей, яких потребують ті, кого застигло лихо, тощо).

З точки зору психологів Міністерства надзвичайних ситуацій (МНС), зазначені заходи лише полегшують їх роботу, адже виступають як профілактичні заходи виникнення і розповсюдження панічних настроїв серед постраждалого населення.

Крім цього, вважаємо за необхідне відмітити, що у представників мас-медіа краще, ніж у будь-кого іншого виходить “брати під нагляд” дії представників влади щодо виконання обіцянок, які зазвичай ними надаються під час проведення рятувальних робіт, а після їх завершення можуть ними

“забуватись”. Основне, що повинні пам’ятати представники мас-медіа, – це те, що при оповіщенні населення щодо виникнення НС слід ураховувати кількісну й якісну складові інформації, адже у протилежному випадку це може викликати у населення як ажіотаж та паніку, так і пасивність.

Також, як вже зазначалось вище, слід пам’ятати, що обробка та передача інформації, а тим більше аналітичний огляд цієї інформації і подання її населенню, відбувається в межах авторських програм. При цьому не виключено, що оглядач може допускати ті самі помилки, що і більшість його слухачів (глядачів, читачів), при аналізі матеріалу, який до нього надійшов (тобто заповнення невідомого власними здогадками, домислами, припущеннями, що не завжди є правдивими). Отже, ми отримаємо як мінімум подвійне спотворення реальності подій, які відбулися: з боку оглядача та з боку населення, яке отримало цю інформацію.

Інша, не менш важлива проблема – навмисне викривлення істинної інформації. Не є таємницею, що деякі провідні мас-медіа створюють передачі або пишуть статті “під замовлення”. І тут зміст інформації, практично, повністю залежить від думки та бажання замовника. Не завжди для зміни змісту потрібна зміна фактичної сторони події, у більшості випадків потрібна зміна пріоритетів висловлюваної інформації, що призводить до збільшення можливих домислів і припущень. Отже, цілком очевидно, що наведені дії представників мас-медіа можуть обумовлювати виникнення та посилення інтенсивності негативних психічних станів у постраждалих від лиха й у свідків трагедії.

Наш досвід свідчить, що місцеві ЗМІ в період стихійних лих і ліквідації їх наслідків мають більший ступінь впливу на свідомість людей, оскільки газети, телебачення, радіо того району, де сталася НС, безпосередньо включаються в екстремальні умови його життєдіяльності, у процес ліквідації наслідків трагедії.

Інформаційні повідомлення для жителів населених пунктів, які зазнали стихійного лиха, повинні проходити спеціальну оперативну психологічну експертизу. Для всіх джерел інформації слід готувати відповідні рекомендації,

засновані на знанні психологічних закономірностей сприйняття та переробки людьми інформації в умовах стресу. На жаль, на сьогодні виконання таких заходів майже ніким не відслідковується. Об'єктивно заспокоює будь-яка інформація, що надходить із перевіреного джерела, якому довіряють. Люди, і в першу чергу дорослі, потребують правдивої інформації, що надходить від влади або компетентних фахівців. Найчастіше більш спокійно та впевнено почувають себе ті, хто знаходиться ближче до джерела інформації, навіть якщо вона не є обнадійливою.

Зауважимо, що в умовах НС поведінка населення в першу чергу визначається відчуттям страху. При подоланні цього почуття здійснюються три основні стратегії: а) самопомоги і взаємодопомоги, певної самоорганізації; б) смиренності, фаталізму; в) уникнення руйнівної паніки.

Конструктивна поведінка в НС багато в чому залежить від ступеня підготовленості людей до дій в екстремальних умовах. Тому вона виступає як індикатор міцності існуючого соціального порядку, який багато в чому визначається культурою суспільства, яка в свою чергу формується мас-медіа. У кризовій ситуації необхідно заздалегідь вводити певні стабілізатори поведінки, що покликані перевести її в соціально прийнятне русло. Саме тому, слід пам'ятати, що біологічні вимоги можуть блокуватися більш сильними соціальними нормами.

Наш досвід роботи в умовах НС свідчить, що у виникненні психічних порушень провідна роль належить не самій НС, а тому, як особистість сприймає, переживає та інтерпретує цю подію. Будь-яка ситуація як багатofакторне явище може стати надзвичайною, якщо вона сприймається, переживається й інтерпретується як особистісно-значуща, а саме переживання за своєю інтенсивністю та тривалістю може перевищити індивідуальні компенсаторні ресурси особистості.

Звернемось до результатів опитування, що було проведено нами при роботі в осередках трагедій на шахті “Суходольська-Східна” Луганської області і на шахті ім. В. М. Бажанова м. Макіївка, які трапились наприкінці липня

2011 року. Метою опитування свідків та учасників трагічних подій стало визначення оцінки місця, ролі, значення і можливості ЗМІ в умовах НС. Наведемо деякі з отриманих результатів.

Було встановлено, що переважна кількість опитаних (76,55 %), незалежно від того, до якої категорії постраждалих вони були віднесені, зазначила, що інформація стосовно НС, яка надходила до них із джерел ЗМІ, є "...надто стресогенною та важкою у психологічному сенсі". При цьому майже стовідсотково (95,55 %) опитані зазначили, що така інформація все одно є вкрай необхідною і досить важливою, адже її відсутність не покращила б ситуацію, а навпаки, "...викликала ще більше запитань".

Наступне питання стосувалось визначення ролі інформації, яку надають ЗМІ з позиції її сприйняття реципієнтами. 67,80 % з усіх опитаних зазначили, що інформація, яка надходить до них із джерел мас-медіа, надає їм можливість більш ефективно долати кризові ситуації. 32,20 % респондентів відповіли, що така інформація, навпаки, спантеличує їх та заважає адекватно реагувати на стрес, "...дезорганізує поведінку і порушує запланований план дій".

Також було досить цікаво отримати відповіді на запитання стосовно ролі ЗМІ у процесі протидії та профілактики НС. 48 % з усіх респондентів зазначили, що вважають діяльність ЗМІ важливою мірою в попередженні виникнення НС. 52 % опитаних не були впевнені, що ЗМІ допомагають уникнути трагедій, адже вони "...трансляють неперевірену і неточну інформацію".

Хотілося б додати, що за даними Бервенової О. В., при виявленні основних функцій ЗМІ для зниження негативних наслідків НС було встановлено, що:

до НС функції ЗМІ розподілились таким чином: просвітницька – 82 %, інформаційна – 30 %, пропагандистська – 19 %, психотерапевтична – 6 %;

під час НС: інформаційна – 84 %, психотерапевтична – 23 %, просвітницька – 9 %, пропагандистська – 6 %;

після НС: психотерапевтична – 68,5 %, пропагандистська – 32,6 %, інформаційна – 18 %, просвітницька – 15,7 % [2].

Зауважимо, що отримані дані підкреслюють необхідність підвищення рівня достовірності інформації при висвітленні НС, зниження рівня сенсаційності подачі інформації з місця події, поєднання інформаційної та психотерапевтичної функцій, а також узгодження своїх повідомлень з оперативними службами.

З метою зниження негативного впливу екстремальних чинників НС вважаємо за потрібне зауважити, що представники ЗМІ повинні дотримуватись деяких правил при висвітленні подій стосовно трагедії з урахуванням змісту роботи й основних заходів:

1. Інформаційна профілактика:

оповіщення населення про діяльність фахівців МНС;

огляд тренувальних заходів різних підрозділів МНС;

огляд тематичного матеріалу про можливі НС у регіоні;

опис варіантів поведінки людей при можливих НС;

інформування населення про надання першої допомоги постраждалим при НС.

2. Підготовка підрозділів МНС до ліквідації наслідків конкретної НС:

опис НС і сповіщення населення про те, хто й як здійснює контроль за перебігом проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з її ліквідації;

хто займається забезпеченням роботи рятувальників і які підрозділи МНС задіяні в ліквідації НС;

які варіанти розвитку ситуації є можливими в обстановці, що склалася;

оповіщення населення про правила поведінки в цій ситуації та при її погіршенні.

3. Запобігання масових заворушень серед населення регіону, де виникла НС:

інформування про НС, яка сталася у регіоні, її характер та обставини;

опис меж НС (її локалізації) і дій фахівців з усунення її наслідків;

інформування про надану допомогу, про правила поведінки в подібних обставинах, про заходи надання першої медичної та психологічної допомоги постраждалим;

інформування про перебіг проведення рятувальних робіт і надання всіх можливих видів допомоги;

опис рятувальних робіт, витрачених людських та технічних ресурсів, а також опис можливої допомоги населення фахівцям;

розгорнутий аналіз НС, інформування населення про зроблені висновки.

4. Висвітлення завершення робіт з ліквідації наслідків НС, що виникла:

опис і класифікація НС;

опис розвитку подій цієї НС;

які ресурси було задіяно при ліквідації наслідків НС;

які людські та матеріальні втрати сталися в цій ситуації;

які висновки було зроблено з профілактики подібних ситуацій;

освітлення заохочення осіб (структур), які виявили мужність і відвагу при ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Отже, як свідчить наш досвід роботи в осередку НС, засоби масової інформації, формуючи певну громадську думку та впливаючи на свідомість і поведінку людей, змінюють і саму людину: її менталітет, ціннісні та смисло-життєві орієнтації, а також звичаї і мораль суспільства в цілому. Але якщо в умовах нормального функціонування суспільства для цього потрібен відносно довгий проміжок часу, то в умовах НС зміни в поведінці відбуваються досить швидко.

Список використаної літератури

1. Аврамов, Д. С. Профессиональная этика журналиста : учебное пособие / Д. С. Аврамов. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 224 с.
2. Бервенова, О. Средства массовой коммуникации в чрезвычайных ситуациях / О. Бервенова // Гражданская защита. – 2007. – № 2. – С. 25–27.
3. Винокуров, Г. В. Лекции по основам правовых знаний для журналистов / Г. В. Винокуров, А. Г. Рихтер. – М., 1999. – 280 с.

4. Етичний кодекс українського журналіста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cje.org.ua/codecs/>.

5. Ким, М. Н. Технология создания журналистского произведения / М. Н. Ким. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2001. – 320 с.

6. Кризова психологія : навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – Х. : НУЦЗУ, КП “Міська друкарня”, 2010. – 383 с.

7. Лащук, О. Р. Редактирование информационных сообщений : учебное пособие для студентов вузов / О. Р. Лащук. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 160 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Тімченко О. В.